

О`QUVCHILARDA SURXONDARYO VA QASHQADARYO MAHALLIY USLUBLARINI O`QITISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Murodova Munisa Nuraliyevna

*QDU cholgi ijrochiligi yonalishi magistranti,
Qarshi shahar 36 maktab musiqa fani oqituvchisi*

Almardanova Zebo Hamzayevna

QMII akademik litsey ingliz tili oqituvchisi

Yahshiboyev Barot Abdulhaqovich

QDU geografiya yonalishi magistranti

QMII akademik litsey geografiya oqituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbek xalq dostonlari va unda Qashqadaryo-Surxondaryo baxshi-doston ijrochiligi an'analari ijro uslublarini o'qitish haqida batafsil ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Dostonchilik, o'zbek xalq musiqasi, an'ana, Qashqadaryo-Surxondaryo dostonlari, baxshi, ijrochilik.

KIRISH

Yosh avlodni har tomonlama yetuk, madaniyatli, axloqan pok, ma'rifatparvar shaxs sifatida tarbiyalash ijtimoiy, siyosiy ma'naviy, jihatdan dolzarb vazifa bo'lib, hozirgi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ta'lim-tarbiya mazmuni milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'un holda rivojlangan. Haqiqatan ham ona Vatanni sevis, uni ardoqlash, milliy qadriyatlarni hurmat qilish muqaddas burchimizdir. Milliy qadriyatlarning g'oyaviy estetik ifodasi o'z o'rnida xalq musiqasi afsona, dostonlar, folklor va adabiyotda o'z ifodasini topgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta'lim va fan sohasini yanada rivojlantirish borasidagi qaror va farmonlarida o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga ustuvor ahamiyatini qaratish lozimligi ta'kidlanadi [1]. Milliy ma'naviy qadriyatlar silsilasida xalq musiqasi ijodiyoti eng boy va sermahsul, ommaviy tur hisoblanadi. O'zbek xalq musiqasi, uning turli ijtimoiy qatlamlariga oid an'analari ijrochilik shakli an'analari turli vohalarda yashovchi xalqlarning ijtimoiy-tarixiy rivojlanishi, etno-psixologik xususiyatlari, hayotiy tajribasi, ijtimoiy qarashlari, mehnat faoliyati, urf-odatlarini asosida shakllangan. Ularni asrab-avaylash, unut bo'lib borayotgan namunalarni tiklash, yangicha shakllarda sayqal berish va musiqaviy ta'lim-tarbiyatizimida tadbir etish orqali yoshlarda ma'naviy javobgarlik hissini, Vatanga muhabbat, insoniy fazilatlar, axloq- odob fazilatlarini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifa sanaladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Ma'lumki, O'zbekiston sarhadida ijrochilik an'analari, uslublari janrlariga ko'ra, musiqa ijodi asosan, jo'rga yo'nalishiga tarmoqlanadi. Bular, Surxondaryo-Qashqadaryo; Farg'ona-Toshkent; Buxoro-Samarqand, Xorazm musiqa uslublari. Ushbu musiqa uslublarning o'ziga xosligi, tarixiy rivojlanishi, janr an'alarini cholg'u an'alarini chuqur o'rganish muayyan ilmiy izlanish va tadqiqotlarni talab qiladi. Kuzatuv va taxlillarimiz har bir musiqiy uslublar tarkibida doston-baxshichilik san'ati juda boy va o'zining ijtimoiy-tarixiy ildizlariga, ijro uslubi va an'alariga ega ekanligini ko'rsatdi. Shu boisdan ham biz o'zimizning magistrlik dissertatsiyamiz mavzusini Surxondaryo-Qashqadaryo baxshi-dostonchiligi an'alarini tinglab, musiqa ta'limida o'rganish asosida shakllantirdik [2].

Dostonlar haqiqiy ma'noda o'zbek xalqining ma'naviy-madaniy va badiiy merosi, uning asosini, ya'ni g'oyaviy-badiiy mazmunda xalq hayoti, uning turli ko'rinishli, sevgi-sadoqat, ozodlik, erk uchun kurashi, insonparvarlik, mehnatsevarlik va do'stlik kabi oliyjanob fazilatlar o'z ifodasini topadi. Xalq dostonlari ham o'zbek mumtoz musiqasining eng yirik liro-epik janri hisoblanadi. Unda voqealar tasviri ko'pincha nasr (so'z) bilan, lirik kechinmalar she'r va musiqa uyg'unligida ifodalanadi. Shuning uchun ham dostonlarning xalqchilligi beqiyos va boqiydir. Ular asrlar osha bizning davrimizga o'zining badiiy qimmatini yo'qotmay, yashab, yanada sayqal topib, xalqimizning ajoyib qadriyati sifatida muhim o'rin egallab kelmoqda. Xalq ijodkorligi va donoligining bu nodir janri ijtimoiy va madaniy hayotning barcha sohalarini qamrab olishi bilan qimmatli ma'naviy boylik sanaladi [4].

Xalq dostonlari juda ulkan va murakkab, noyob xazina bo'lib, uning yaratilishi va sayqal topishda ajdodlarning juda katta badiiy mehnati va iqtidori sarf bo'lgan. Xalq donishmandligining yorqin ifodasi bo'lgan bu ijod namunalari jamiyat va tabiat hodisalariga inson munosabatining musiqiy poetik obrazi sifatida xalq qalbidan mustahkam o'rin olgan holda yashab keladi. Shu tufayli ham insonning hayotning turli voqea-hodisalariga munosabati o'z aksini topgan. Mazkur janrning yuzaga kelishi afsona, mifologiya, ertaklar va tarixiy voqelik aks etgan aytimlar mutanosibligida amalga oshgan.

Doston yirik epik janr bo'lib, doston aytishda har viloyat, vohaning o'ziga xos an'analari bo'lganligi kabi Surxondaryo-Qashqadaryo dostonchilik maktabining o'ziga xos maktablari shakllangan. Surxondaryo-Qashqadaryo musiqa uslubida dostonchilik ayrimlarining o'ziga xoslik jihatlari dostonlar, ya'ni baxshi-shoirilar qaysi cholg'u jo'rligida, qanday dostonlar ularning repertuaridan o'rin olganligi va qaysi vaqtlarda aytilishi xususiyatlari bilan boshqa maktablardan farq qiladi. Bu vohada doston ijrochilari shoir, yuzboshi yoki baxshi deb ataladi.

Surxondaryo va Qashqadaryo dostonchilik an'alarining izchil rivojlanishi bugungi kunlarda ham tizimli tarzda davom etmoqda. Shuning uchun ham bu maktab

bugungi kunda ham o'z an'alarini yo'qotmay kelmoqda. Doston adabiy-musiqiy asar bo'lib, uning tarkibida nasriy va she'riy ohang qismlari bo'lib, ular mazmunan o'zaro mushtarak bo'lishi tabiiy holdir. Doston aytuvchi baxshilar san'atida so'z ustasi, qo'shiq kuylovchi va soz (do'mbira) cholg'u birlashgan bo'ladi. Binobarin baxshilar dostonlarning nasriy qismlarini mahorat bilan badiiy so'zlash orqali hikoya qilsalar, she'riy bo'laklarni qo'shiq shaklida maxsus ichki (bo'g'iq) ovoz bilan qo'shiq aytib kuylaydilar. Bunda do'mbira sozidan jo'rnavoz sifatida foydalanadilar.

Dostonlarni mavsumi Qashqadaryo va Surxondaryo asosan kech kuzda, qishloq ahli dehqonchilik bilan bog'liq yig'im-terim ishlarini tugatganidan so'ng boshlanib, to erta bahorga qadar davom etadi. Odatda baxshilar mahalliy aholi tomonidan maxsus uyushtirilgan dostonchilik kechalari o'tkazish uchun xonadonlardan biriga taklif etiladi. Bu xonadonda mahalla ahli, qo'ni-qo'shnilar ham yig'ilishib baxshiningdoston ijrolarini tinglashgan. Bunday kechalar bir necha kungacha davom etishi mumkin bo'lgan. Bundan tashqari baxshilarni oilaviy bayram, to'y marosimlari va boshqa sayigl, hasharlarda, bayram tantanalarida ham baxshi-doston aytuvchilarni etishgan va bu odat tusiga kirgan.

Xalq og'zaki ijodida dostonlar nazm va nasrda bo'ladi. Jahon mumtoz adabiyotida alohida doston janri mavjud bo'lib, ular o'zining keng qamrovlilik, hajmining kattaligi, ko'tarib chiqqan ijtimoiy, siyosiy, ahloqiy muammolari, syujetining sertarmoqliligi, drammatizmining o'tkirligi, personajlarining ko'pligi bilan ajralib turadi. Bunday dostonlar markazida jamiyat va xalq taqdiri, jamiyat, xalq va qahramonlar taqdiri bir butunlikda yaxlit tasvirlanadi. Xalq dostonlarida xususan, Qashqadaryo-Surxondaryo baxshilari tomonidan kuylanadigan "Alpomish", "Go'ro'g'li" turkumidagi dostonlar "Erali va Sherali", "Oftobxon", "Gulnor pari", "Shirin bilan Shakar", kabi dostonlarda yaxshilik bilan yomonlik, mardlik, vatanni sevish, chin sevgi va xiyonat, halollik bilan manqurtlik o'rtasidagi kurash badiiy bo'yoqlarda tasvirlanadi. Bunday dostonlar qahramonlarida vatanparvarlik, mardlik, jasurlik, insonparvarlik, mehr-muhabbat, do'stlik va sadoqat, mehnatsevarlik g'oyalari mujassamlashadi.

Xalq dostonlarida (Go'ro'g'li, Alpomish, Avazxon kabi) yuksallashtirish, mubolag'a tasvir ustun bo'ladi. Masalan, dostonlarda turli afsonalar, asirlar, hikoyatlar, dev parilar (Go'ro'g'li, Avazxon, Ravshanxon va Zulhumor), Xizr, ajabtovur otlar (G'irkok, Boychibor kabi), shuningdek sehr jodu ko'p ishlatiladi. Bularning barchasi xalq orasida tarqalgan diniy-mantiq mazmunidagi qarashlar najitasi bo'lib, baxshilar tomonidan dostonlarni xalq tomonida qiziqish bilan tinglanishga bo'lgan ahamiyatini oshirish maqsadida qo'llangan.

XULOSA VA MUNOZARA

O'zbek dostonchilik ijodi, xususan Qashqadaryo-Surxondaryo dostonchilik an'analari asrlar davomida o'sib, sayqal topib, avlodan-avlodga "ustoz-shogird"

an'anasi orqali o'tib, shakl va mazmun jihatdan rang-baranglashib kelgan. Hozirda xalqimiz ma'naviyatidan muhim o'rin olgan Alpomish, va Go'ro'g'li turkum dostonlarida o'zbek dostonchiligining taraqqiyot yo'llari, rivojlanish davrlarini ko'rish mumkin. Doston aytim an'anasi hozirgi kunda ham ayniqsa Qashqadaryo-Surxandaryo, Qoraqalpog'istonda yuqori saviyada davom etmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoev Sh. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlvtini mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent, O'zbekiston, 2017 yil.
2. E.Musurmonov. O'zbek folklori materiallarini to'plashga oid metodiktavsiyalar. –S.: SamDU, 2005.
3. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. 1-jild. –T.: Fan, 2003, 332 b.
4. Bulbul taronalari. Ergash Jumanbulbul o'g'lining doston va termalari. 5tomlik. –I.: Fan, 1971-1973.
5. Рашидов, Д. (2022). ИТМОИЙ ЕНТИЙОЖМАНД ТОИФАГА МАНСУБ ШАХСЛАРНИ ТРАНСПОРТ КОРХОНАЛАРИДА ИШГА JOYLASHTIRISH UCHUN ISH O' RINLARINI ZAXIRALASH. *Scienceweb academic papers collection*.
6. Nurmatov H. Musiqa va estetik tarbiya. –T: Nizomiy nomidagi TDPI, 1993 y.